

Social Interactions Derived from Religious and Ethnic Traditions in the Abstract Arts of Iran, Turkey, and Morocco

Aida Dodangeh Ghareh Aghaji ¹, Vahid Bigdeli Rad ^{*2}, Maryam Moeinifar ³

¹ Ph. D candidate, Department of Urban Planning, Qazvin Branch, Islamic Azad University, Qazvin, Iran. ayda.dodangeh@qiau.ac.ir

^{*2} (Corresponding author) Associate Professor, Department of Urban Planning, Qazvin Branch, Islamic Azad University, Qazvin, Iran. vahid.bigdeli@qiau.ac.ir

³ Assistant Professor, Department of Urban Planning, Qazvin Branch, Islamic Azad University, Qazvin, Iran. maryammoeinifarp@yahoo.com

Article Info

Research Article

Issue 53

Volume 21

Page 263 to 278

Submission Date: 2022/09/16

Review Date: 2022/11/10

Acceptance Date: 2023/01/15

Publication Date: 2024/03/20

Keywords

Neighborhood,
Social Cohesion,
Social Interactions.

Cite this article

Dodangeh Ghareh Aghaji, A., Bigdeli Rad, V. and Moeinifar, M. (2024). Social Interactions Derived from Religious and Ethnic Traditions in the Abstract Arts of Iran, Turkey, and Morocco. *Islamic Art Studies*, 21(53), 263-278.

 [dori.net/dor/20.1001.1.
***** ***/](https://doi.org/10.22034/IAS.2023.376442.2119)

 [dx.doi.org/10.22034/IAS.
.2023.376442.2119](https://doi.org/10.22034/IAS.2023.376442.2119)

ABSTRACT

The present study examines social cohesion in a more precise manner. The goal is to attain a model of elements for contemporary urban subdivisions, or so-called urban neighborhoods, that embody social cohesion in a modernized form. By examining three different types of Islamic neighborhoods in Turkey, Iran, and Morocco, social cohesion, its type, extent, and the influence of physical structure on it have been evaluated and compared so that, if possible, ancient teachings can be utilized for contemporary development. The method employed in this research is qualitative content analysis, comparative analogy of texts, and hidden observation. By determining the objective and main research questions, various texts and physical and social variables influencing social cohesion have been examined. Among the stages of content analysis conducted in this research are preparing texts for analysis, organizing them, and finally reporting the obtained results. Social cohesion in Turkey occurs through the connection of adjacent neighborhoods with each other, in Iran within the framework of a single neighborhood, and in Morocco on the scale of a "Kuy" (small residential quarter). Additionally, the local alley in Turkish and Iranian neighborhoods and the "door" as the main structure of the neighborhood in Morocco have led to the connection between the house and the street, which has directly impacted social cohesion. The idea of an "articulation" (Mafsal) between two Turkish neighborhoods that connects adjacent areas, and the small scale of local communities in Moroccan cities, can be utilized for contemporary urban developments suited to the life of each city.

Research Objectives:

1. Examining urban neighborhoods with an emphasis on the social cohesion approach in Iran, Turkey, and Morocco.
2. Examining the urban structure of Iran, Turkey, and Morocco with an emphasis on social cohesion.

Research Questions:

1. What are urban neighborhoods like in Iran, Turkey, and Morocco with an emphasis on the social cohesion approach?
2. What is the urban structure like in Iran, Turkey, and Morocco with an emphasis on social cohesion?

Introduction

A neighborhood creates identity for its residents; an identity that, in the words of Norberg-Schulz, can be like a secure anchor and refuge amidst the chaos of the modern city (Azkia and Bandari, 2011: 8). Urban neighborhoods, as one of the smallest constituent parts of cities, can create sustainable habitation. A neighborhood consists of two dimensions: social and physical. The physical fabric of the neighborhood and social cohesion, by influencing and being influenced by each other, lead to the formation of sustainable habitation in urban neighborhoods. However, urban neighborhoods today face challenges due to the urban human's tendency towards individual independence. The physical fabric of the neighborhood has been effective in social proximity, or so-called social cohesion, the sense of neighborhood, and being a neighbor. For example, narrow labyrinthine alleyways, elders sitting by their doorways, the semi-public entry spaces of houses, pedestrian-friendly alleys, cul-de-sacs, and winding paths. In the present research, while examining various definitions of a neighborhood, its different dimensions are described, and subsequently, the role of the neighborhood in creating social cohesion is elaborated. Furthermore, by examining the characteristics of neighborhoods in countries such as Morocco and Turkey, which, like Iran, have had traditional neighborhoods known by the same name, the influence of the neighborhoods' physical fabric on social cohesion is addressed. This is done through a comparative analogy to examine the impact of the neighborhood and its constituent elements on social cohesion and its scale, in order to utilize the form of social cohesion from different periods for contemporary developments and the redefinition of local collective life. It is worth mentioning that this research examines the neighborhoods of Niavaran in Iran, Kasap İlyas and Kuzguncuk in Turkey, and Houma and Zouiyal Khdir in Morocco. The content of the examination pertains to the neighborhood structures in the 15th, 18th-19th centuries, and the last 20 years in Turkey and Morocco, but an attempt has been made to address the history of neighborhood formation from its beginnings to the present in the case of Iran.

The questions of this research are: How has the physical fabric of traditional neighborhoods influenced their social cohesion in Iran, Turkey, and Morocco? Is it possible, while preserving the individual independence that is a need of contemporary citizens, to bring about social cohesion as one of the most fundamental human needs as a social being in urban developments? In general, given the role of neighborhoods in social and urban issues, various researchers have addressed neighborhoods in diverse fields. A common point in many of these texts is the acknowledgment of the necessity of neighborhoods for sustainable development, social cohesion, and greater interaction among neighbors.

In the present research, first, through qualitative content analysis, the characteristics of neighborhoods in Iran, Turkey, and Morocco have been extracted. Also, by studying different texts and examining images, tables, etc., an attempt has been made to identify the hidden and apparent content of the texts. Then, social cohesion, as the main subject of the research, was selected as the unit of analysis. Subsequently, all words, sentences, or phrases that have a similar meaning and are important according to the research topic were separated as units of meaning; for example, words such as *qorbā* (proximity), elders, social supervision, collective defense, etc. Then, simplification and condensation were performed to abbreviate the texts, enabling comparison between texts while preserving the semantic cores. Also, for better comparison, content areas within the texts were specified. Using the units of meaning, coding was performed, and then categories were created. In the current research, after studying over 53 articles, 21 articles of greater importance were selected, and sampling was done from among them. After sampling, the unit of analysis and the unit of context were specified as previously explained, and analysis was conducted based on them. Then, the analysis and inference of results regarding the texts related to each of the countries under study were carried out. After content analysis and the determination of the level of social cohesion, its scale, and the influence of physical elements on it in each of the three aforementioned countries, a comparative analogy was used to compare the characteristics, similarities of neighborhoods in Iran, Turkey, and Morocco, and the type of social interactions within them, and their effects on social cohesion were examined. It should be noted that a necessary condition for comparative analogy is the similarity of two matters that, at the same time, have decisive and evaluable differences (Piravi-Vanak, 2016: 5 and 6). Subsequently, the neighborhood in the three countries of Iran, Turkey, and Morocco is examined.

Conclusion

Neighborliness and being part of a locality are factors that, alongside creating social cohesion, increase the sense of place attachment, and as is evident, enhance an individual's sense of responsibility towards their living environment. In this way, the city will move towards a sustainable society, and urban management costs will decrease. In response to the research questions, it can be argued that elements such as the alley (passage), mosque, bathhouse, local stalls, and school, which are physical elements of traditional neighborhoods—as shown in Figure 10—regardless of the bathhouse, which has lost its former function today, the other elements have the capacity to create social cohesion in the contemporary city (Figure 11). Indeed, local schools today play a very prominent role in this regard. However, based on the results obtained

from examining social cohesion, in contemporary neighborhoods, creating an articulation between two neighborhoods can lead to the connection of different neighborhoods with each other and more interactions, which is itself a lesson from the Turkish neighborhood, because by expanding the scale of local interactions while preserving personal boundaries due to the multiplicity of associations, social connections will form to some extent. In contrast, the lesson from social cohesion on the scale of a *Kuy* (quarter) in a Moroccan city is that by strengthening local *Kuys* and incorporating local elements that attract people, small-scale communities can be achieved, thereby attaining social cohesion and interactions while preserving the individual independence of residents. Strengthening social interactions, sense of place attachment, trust, and resident participation at the neighborhood level will bring about social cohesion, which leads to the revival of traditional neighborhoods in a modernized form within the framework of small communities. The research process and results are presented in Figure 12.

References

- Abedi, MH., & Abbasi, F. (2019). A study of the concept of sense of spatial belonging in Iranian homes. *Iranian Journal of Restoration and Architecture Research*, 2(2): 45-60.
- Azkiya, M., & Mohammadi Darbandi, Z. (2011). Baz-ta'rif-e mafahim-e mahalleh va mahalleh-ye armani az did-e sakenan-e kalanshahr-e Tehran (Mahallehha-ye Aryashahr, Tehranpars, Emamzadeh Yahya). *Motale'at-e Tose'eh-ye Ejtema'i-ye Iran*, 5(1), 7-23. [in Persian]
- Behar, C. (2005). *A Neighborhood in Ottoman Istanbul Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap flyas Mahalle*, State University of New YorkCowan, Robert, The Dictionary of Urbanism. Firest Published by Streetwise Press.
- Behzadfar, M, Fatemeh FotohiyaAhl, & Abdul Husseinzadeh, P. (1396). Assessing the responsiveness of social, functional and environmental indicators of sustainability in assessing the situation and finding solutions in urban neighborhoods; Case study: Deh Vanak neighborhood, Tehran. *Urban Planning Knowledge* 1(1): 1-19.
- Bigio, G. Anthony. (2010). *The Sustainability of Urban Heritage Preservation the Case of Marrakesh*. Inter-American Development Bank, Discussion paper, No. IDB-DP-120.
- Chalabi, M. (2006). *Social Analysis in the Space of Action*. Tehran: Ney Publishing.

- Chelabi, M. (2006). *Tahlil-e ejtema'i dar faza-ye konesh*. Ney Publications. [in Persian]
- Choueiri, M. Y. (2005). *A Companion to the History of the Middle East*. Blackwell Publishing.
- Dodangeh, Z. (2017). The concept of housing. Date of reference 28/03/1397. Available at: <https://anthropologyandculture.ir/fa>
- Duarte, P. José, M. João Rocha, and Gonçalo Ducla Soares. (2007). Unveiling the structure of the Marrakech Medina: A shape grammar and an interpreter for generating urban form, *AI EDAM. Artificial Intelligence for Engineering Design, Analysis, and Manufacturing* 21(04): 317-349.
- Eickelman, F. Dale. (1974). Is there an islamic city? The making of a quarter in a Moroccan town. *International Journal of Middle East Studies* (5): 274-294.
- El Bouaaichi, A, & Sidi Mohammed Ben A. (2011). Urban heritage in action in the historic city of Fez: guest houses rehabilitation models University, Fez, Morocco. *International Journal of Architecture & Planning Received* 5(2): 172-190.
- Ezkiya, M & Mohammadi Darbandi. Z. (2011). Redefining the concepts of neighborhood and ideal neighborhood from the perspective of Tehran metropolitan residents (Ariashahr neighborhoods, Tehranpars, Yahya Imamzadeh). *Social Development Studies of Iran* 5 (1): 7-23.
- Farahmand, M., Saeidi Madani, S. M., Sohendi, M., & Kandi, K. (2015). Motale'eh-ye tatbiqi-ye ensejam-e ejtema'i beyne do gowmiyat-e Azari va Kard (Mored-e motale'eh: Shahrha-ye Sanandaj va Tabriz). *Barresi-ye Masa'el-e Ejtema'i-ye Iran*, 6(1), 95–122. [in Persian]
- Firouzeh, F., Dastvareh, F., & Sajjadi, Z. (2016). Roykard-e barnamerizi-ye mahalleh-mehvar; Gam-i dar jahat-e dastyabi be paydari-ye ejtema'i-ye mahalleh. *Panjomin Konferans-e Melli-ye Tose'eh-ye Paydar dar Olum-e Joghrafiya va Barnamerizi-ye Shahri, Me'mari va Shahrsazi*. [in Persian]
- Gharaei, F. (2008). Naghsh-e khosousiyat-e kalbadi dar afzayesh-e ta'amolat-e ejtema'i va ijad-e hes-e jame'eh-ye mahalli (Ba tavajjoh be motale'eh-ye meydani dar do mahalleh-ye shahr-e Tehran). *Majmueh-ye Maqalat-e Avvalin Hamayesh-e Tose'eh-ye Mahallat-e Tehran*. [in Persian]
- Gharavi-Alkhansari, M. (2017). Az mahalleh-ye sonati ta mahalleh-ye mo'aser; Kandokavi dar rahkarha-ye ehya-ye hoviyyat-e mahalli dar shahr-e emrouz. *Faslnameh-ye Arman-shahr*, 10(21), 61–76. [in Persian]

- Habibi, M. (2008). *Az shar ta shahr*. University of Tehran Press. [in Persian]
- Hosseini, S. F., & Soltani, M. (2018). Tahlil-e tatbiqu-ye mafhum-e mahalleh dar nezam-e sonati-ye shahrha-ye Iran ba olgouhaye-ye moshabeh (ja-gozain) doreh-ye mo'aser. *Bagh-e Nazar*, 15(60), 15–28. [in Persian]
- Mahmoudi, M. (2019). "Rereading the evolution of the neighborhood in contemporary Tehran." PhD Thesis in Urban Planning, under the guidance of Dr. Gholamreza Haghghat Naeini, Faculty of Architecture and Urban Planning, University of Tehran.
- Mahmoudi, M. (2019). *Baz-khani-ye sir-e tahavvol-e mahalleh dar Tehran-e doreh-ye mo'aser* (Doctoral dissertation). University of Tehran. [in Persian]
- Mahnaz, F., Saeidi Madani, S. M., Sohandi, M., & Kandi, K. (2015). Comparative study of social cohesion between two ethnic groups: Azeri and Kurd (Case study: Sanandaj and Tabriz cities). *Barresi-ye Masa'el-e Ejtema'i-ye Iran*, 6(1), 95–122. [in Persian]
- Majedi, H., Mansourrezaei, M., & Mansouri, E. (2014). Ta'vil-e karkard-e shenakhti-ye fazaha-ye omumi-ye mahallehi az manzar-e hoviyyat; Nemouneh-ye moredi: Mahalleh-ye Naziabad va Mehran-e Tehran. *Nameh-ye Tahghhat-e Farhangi-ye Iran*, 7(4), 39–61. [in Persian]
- Majidi, H., & Mansour Rezaei, M. & Mansouri, E. (2014). Interpretation of cognitive function of neighborhood public spaces from the perspective of identity; Case study: Naziabad and Mehran neighborhoods of Tehran. *Iranian Journal of Cultural Research* 7 (4): 61- 39.
- Mills. A. (2007). Gender and Mahalle (Neighborhood) Space in Istanbul. University of South Carolina, USA. *Gender, Place and Culture* 14(3): 335–354.
- Moeidfar, S., & Moghadam., Gh . (2010). The role of neighborhood identity in reducing and controlling the tendency to normal social behaviors in the city (Study of neighborhoods in Tehran). *Social Issues of Iran* 1(2):143-115.
- Moeidfar, S., & Moghaddam, G. (2010). Naghsh-e hoviyyat-e mahallehi dar kahesh va kontorol-e gerayesh be raftarhaye behengar-e ejtema'i dar shahr (Motle'eh-ye mahallehha-ye shahr-e Tehran). *Masa'el-e Ejtema'i-ye Iran*, 1(2), 115–143. [in Persian]
- Moghar, E, & Ranjbar, H., & Pourjafar, M. (2015). Recognizing the concept of neighborhood in desert cities of Iran case study: neighborhoods in Nain city. *Journal of Iranian Architecture* 4(8): 35-56.

- Piravi Vanak, M. (2016). Mo'arrefi-ye me'yar bara-ye tahghigh-e tatbiqi-ye mobtani bar didgah-e Kerry Walk. *Motale'at-e Tatbiqi-ye Honar*, 6(11), 1–11. [in Persian]
- Rafieian, M., Ebrahimzadeh, E., & Kazemizad, S. (2013). Tahaghogh-paziri-ye barnamerizi-ye mahalleh-mehvar dar baftha-ye farsoudeh-ye shahri; Motale'eh-ye moredi: Mahalleh-ye Sangalaj-e Tehran. *Motale'at va Pazhoheshha-ye Shahri va Mantagheh'i*, 5(18), 89–106. [in Persian]
- Ravanjoo, A., & Pedram, S. (2021). Barresi-ye tatbiqi-ye mafhum-e vazheh-ye "entezā'" dar honar-e eslami va honar-e gharbi (Bar asas-e nazariyat-e sonat-gerayan). *Bagh-e Nazar*, 97, 79–92. [in Persian]
- Safaeipour, M., & Zarei, J. (2017). Barnamerizi-ye mahalleh-mehvar va baz-afarini-ye paydar-e baftha-ye farsoudeh-ye shahri ba ta'kid bar sarmayeh-ye ejtema'i; Nemouneh-ye moredi: Mahalleh-ye Julan-e shahr-e Hamedan. *Amayesh-e Joghrafiyai-ye Faza*, 7(23), 135–149. [in Persian]
- Saqat-ol-Eslami, O., & Aminzadeh, B. (2013). Barresi-ye tatbiqi-ye mafhum va osoul-e be-kar-rafteh dar mahalleh-ye Irani va vahed-e hamsayegi-ye gharbi. *Hoviyyat-e Shahr*, 13, 33–45. [in Persian]
- Schulz, N. (2009). *Ruh-e Makan, be Su-ye Padeharshenasi-ye Me'mari* (M. R. Shirazi, Trans.). Rokhdad-e Now Publications. (Original work published 1980). [in Persian]
- Soltanzadeh, H. (2011). *Tarikh-e Mokhtasar-e Shahr va Shahrneshini dar Iran az Doreh-ye Bastan ta 1355*. Chahar Taq Publications. [in Persian]
- Vahedi Yeganeh, F., & Dastavareh, F., & Sajjadi, J. (2016). Neighborhood-based planning approach; A step towards achieving social sustainability in the neighborhood. Fifth National Conference on Sustainable Development in Geography and Urban Planning, Architecture and Urban Planning.
- Yenert, Z. (1992). Social and religious influences on the form of early turkish cities of the ottoman period. *Journal of Architectural and Planning Research* 9(4): 301-314.

تعاملات اجتماعی برگرفته از سنت‌های مذهبی و قومی در هنرهای انتزاعی کشورهای ایران، ترکیه و مراکش

آیدا دودانگه قره‌آقاجی ^۱ ID، وحید بیگدلی راد ^۲ ID، مریم معینی فر ^۳ ID

^۱ گروه شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران. Aidadodangeh@qiau.ac.ir

^۲ (نویسنده مسئول) گروه شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران. Vahid.bigdeli@qiau.ac.ir

^۳ گروه شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران. Maryammoinifar@qiau.ac.ir

چکیده

پژوهش پیش‌رو به انسجام اجتماعی به‌گونه‌ای دقیق‌تر می‌نگرد. هدف، دستیابی به الگویی از عناصر برای تقسیم‌بندی‌های معاصر شهری یا به اصطلاح محله‌های شهری است که انسجام اجتماعی را به‌گونه‌ای معاصر سازی شده، همراه داشته باشند. با بررسی سه نوع متفاوت از محله اسلامی در کشورهای ترکیه، ایران و مراکش انسجام اجتماعی، نوع آن، گستردگی‌اش و تأثیر کالبد بر آن ارزیابی و مقایسه شده تا در صورت امکان بتوان از آموزه‌های کهن برای توسعهٔ امروزی بهره برد. روش به‌کار رفته در این پژوهش روش تحلیل محتوا کیفی، قیاس تطبیقی متون و همچنین مشاهدهٔ پنهان بوده‌است. با مشخص کردن هدف و سؤالات اصلی پژوهش به بررسی متون مختلف و متغیرهای کالبدی و اجتماعی تأثیرگذار بر انسجام اجتماعی پرداخته شده است. از جمله مراحل تحلیل محتوا صورت گرفته در این پژوهش، آماده‌سازی متون برای تحلیل، سازماندهی و در نهایت گزارش نتایج به‌دست‌آمده می‌باشد. انسجام اجتماعی در کشور ترکیه از ارتباط محلات همجوار با یکدیگر، در ایران در قالب یک محله و در مراکش در اندازهٔ یک کوی اتفاق می‌افتد. همچنین گذر محلی در محله ترکی، ایرانی و در به‌عنوان ساختار اصلی محله در مراکش خود منجر به ارتباط خانه با خیابان بوده که تأثیر مستقیم بر انسجام اجتماعی داشته است. از ایدهٔ وجود مفصل در میان دو محله ترکی که منجر به ارتباط محلات مجاور می‌شود و از مقیاس کوچک اجتماعات محلی در شهر مراکشی می‌توان برای توسعه‌های شهری معاصر متناسب با زیست هر شهر بهره برد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی محلات شهری با تأکید بر رویکرد انسجام اجتماعی در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش.
۲. بررسی ساختار شهری کشورهای ایران، ترکیه و مراکش با تأکید بر انسجام اجتماعی.

سؤالات پژوهش:

۱. محلات شهری در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش با تأکید بر رویکرد انسجام اجتماعی چگونه است؟
۲. ساختار شهری در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش با تأکید بر انسجام اجتماعی چگونه است؟

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره ۵۳

دوره ۲۱

صفحه ۲۶۳ الی ۲۷۸

تاریخ ارسال مقاله: ۱۴۰۱/۰۶/۲۵

تاریخ داوری: ۱۴۰۱/۰۸/۱۹

تاریخ صدور پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۲۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱

کلمات کلیدی

محله،
انسجام اجتماعی،
تعاملات اجتماعی.

ارجاع به این مقاله

دودانگه قره آقاجی، آیدا، بیگدلی راد، وحید، & معینی فر، مریم. (۱۴۰۳).
تعاملات اجتماعی برگرفته از سنت‌های
مذهبی و قومی در هنرهای انتزاعی
کشورهای ایران، ترکیه و مراکش. مطالعات
هنر اسلامی، ۲۱(۵۳)، ۲۶۳-۲۷۸.

dorl.net/dor/20.1001.1.*
***** ** ** */

dx.doi.org/10.22034/IAS
۲۰۲۳.۳۷۶۴۲.۲۱۱۹

مقدمه

محلّه برای ساکنانش هویت ایجاد می‌کند؛ هویتی که می‌تواند به بیان نوربرگ شولتز همچون تکیه‌گاه و مأمّنی امن در میان آشفتگی‌های شهر مدرن امروزی باشد (از کیا و بندری، ۱۳۹۰: ۸). محلات شهری به‌عنوان یکی از کوچک‌ترین بخش‌های تشکیل‌دهنده شهرها می‌توانند سکونت پایدار را ایجاد کنند. محلّه از دو بُعد اجتماعی و کالبدی تشکیل شده است. کالبد محلّه و انسجام اجتماعی با تأثیرگذاری و تأثیرپذیری از یکدیگر، منجر به شکل‌گیری سکونت پایدار در محلات شهری می‌شوند اما محلات شهری امروزه با توجه به تمایل انسان شهرنشین به استقلال فردی با چالش‌هایی روبه‌رو است. کالبد محلّه در نزدیکی اجتماعی یا به قولی انسجام اجتماعی، حس محلّه و هم‌محلّه‌ای مؤثر بوده است. برای مثال، کوچه‌پس‌کوچه‌های باریک به اصطلاح آشتی‌کنان، پیرنشینان کنار درب خانه‌ها، پیش‌فضاها و ورودی خانه‌ها، کوچه‌های انسان‌رو، غریب‌گز و پیچ‌درپیچ. در پژوهش حاضر ضمن بررسی تعاریف مختلف محلّه، ابعاد مختلف آن شرح داده شده است و در ادامه به تشریح نقش محلّه در ایجاد انسجام اجتماعی پرداخته شده است. همچنین با بررسی ویژگی‌های محلّه در کشورهای هم‌چون مراکش و ترکیه که مانند ایران محلات سنتی داشته‌اند و آن‌را با همین نام می‌شناسند به تأثیر کالبد محلات بر انسجام اجتماعی پرداخته شده. تا از طریق قیاس تطبیقی تأثیر محلّه و عناصر تشکیل‌دهنده آن بر انسجام اجتماعی و مقیاس آن بررسی شود، تا بتوان از شکل انسجام اجتماعی در زمان‌های مختلف برای توسعه‌های معاصر و بازتعریف حیات جمعی محلی استفاده کرد. لازم به ذکر است در این پژوهش محلات نیاوران در ایران، کاساپ‌الیاس و کوزگونکوک در ترکیه، هوما و زویالخدر در مراکش بررسی شده‌اند، محتوای بررسی مربوط به ساختار محلات در قرون ۱۵ و ۱۸-۱۹ میلادی و ۲۰ سال اخیر در کشور ترکیه و مراکش است اما سعی شده در خصوص ایران به تاریخچه تشکیل محلّه از ابتدا تاکنون نیز پرداخته شود.

سؤالات این پژوهش عبارت‌اند از: تأثیر کالبد محلات سنتی بر انسجام اجتماعی آن‌ها در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش، چگونه بوده است؟ آیا می‌توان در عین حفظ استقلال فردی که نیاز شهروندان عصر حاضر است، انسجام اجتماعی را به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین نیازهای انسان به‌عنوان یک موجود اجتماعی در توسعه‌های شهری به ارمغان آورد؟ به‌طور کلی با توجه به نقش محلات در موضوعات اجتماعی و شهری، پژوهشگران مختلفی در زمینه‌های متنوع به محلّه پرداخته‌اند و وجه مشترک بسیاری از این متون اذعان لزوم وجود محلّه برای توسعه پایدار، انسجام اجتماعی و تعاملات بیشتر همسایگان بوده است.

در پژوهش حاضر ابتدا با تحلیل محتوا کیفی به استخراج ویژگی محلّه در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش پرداخته شده است، همچنین ضمن مطالعه متون متفاوت و بررسی تصاویر، جداول و... سعی شده تا محتوای پنهان و آشکار متون مشخص شود، سپس انسجام اجتماعی به‌عنوان موضوع اصلی تحقیق به‌منزله واحد تحلیل انتخاب شده است. در ادامه کلیه کلمات، جملات یا عباراتی که معنایی مشابه دارند و با توجه به موضوع پژوهش حائز اهمیت هستند به‌عنوان واحد معنا، جدا شده‌اند؛ برای مثال، واژگانی چون قریبا ۱، ریش‌سفیدان، نظارت اجتماعی، دفاع جمعی و... سپس

ساده‌سازی و فشرده‌سازی برای مختصر کردن متون انجام‌شده تا ضمن حفظ هسته‌های معنایی امکان مقایسه متون با یکدیگر فراهم شود. همچنین برای مقایسه بهتر، مناطق محتوایی در متون مشخص شده. با استفاده از واحد معنا، رمزگذاری انجام‌شده و سپس مقوله‌ها ایجاد شدند. در تحقیق حاضر ضمن مطالعه بالغ بر ۵۳ مقاله، ۲۱ مقاله‌ای که از اهمیت بیشتر برخوردار بودند انتخاب و از میان آن‌ها نمونه‌گیری انجام گرفت. پس از نمونه‌گیری، واحد تحلیل و واحد زمینه طبق آنچه پیش‌تر توضیح داده شد مشخص شده و براساس آن تحلیل انجام گرفت. سپس به تحلیل و استنباط نتایج درخصوص متون مربوط به هر یک از کشورهای تحت بررسی پرداخته شد. پس از تحلیل محتوا و مشخص شدن سطح انسجام اجتماعی، مقیاس و تأثیر عناصر کالبدی بر آن در هر یک از سه کشور فوق‌الذکر از طریق قیاس تطبیقی به مقایسه ویژگی‌ها، تشابهات محلات در کشورهای ایران، ترکیه و مراکش و نوع تعاملات اجتماعی در آن‌ها پرداخته شده و تأثیرات آن‌ها بر انسجام اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است. باید توجه داشت شرط لازم برای قیاس تطبیقی، شباهت دو امری است که درعین حال تفاوت‌های سرنوشت‌ساز و قابل نقد و ارزیابی داشته باشند (پیراوی‌ونک، ۱۳۹۵: ۵ و ۶). در ادامه به بررسی محله در سه کشور ایران، ترکیه و مراکش پرداخته شده است.

جدول ۱. پیشینه پژوهش

عنوان پژوهش و نویسندگان	چکیده پژوهش
تحقیق‌پذیری برنامه‌ریزی محله‌محور در بافت‌های فرسوده شهری مطالعه موردی محله سنگلج تهران رفیعیان و کاظمی‌زاد (۱۳۹۲)	با تقویت شبکه‌های اجتماعی (گرد هم‌آبی‌های ساکنان محلی) و ایجاد شرایط مناسب برای ارتقا مشارکت و تعامل میان ساکنین محله می‌توان به ارتقاء جایگاه و کارکرد محله سنگلج دست‌یافت.
بحار (۲۰۰۵) کتاب «محله در استان‌بول عثمانی، میوه‌فروشان و کارمندان دولت در محله کاساپ‌الیاس»	در این کتاب نویسنده به توصیف محله ترکی در دولت عثمانی می‌پردازد محله‌ای همانند محله ایرانی که نقش بسیار مهمی در انسجام اجتماعی دارد و یا به‌بیان‌دیگر خود عامل ایجادکننده این انسجام است.
(حسینی و سلطانی ۱۳۹۷)، «تحلیل تطبیقی مفهوم محله در نظام سنتی شهرهای ایران با الگوهای مشابه (جایگزین) دوره معاصر»	محله مفهومی کالبدی-محتوایی است که هدف آن در شهرسازی کهن ایران و الگوهای معاصر جایگزین یکسان بوده و تفاوت در نحوه شکل‌گیری و زمان آن، موجب بروز تمایز میان این دو شده است. بدین ترتیب که شکل‌گیری تدریجی محله در نظام سنتی ایران که با مشارکت ساکنین همراه بوده سبب القای معانی ارزشمند فرهنگی-تاریخی و هویتی به محله شده است.
ثقه‌الاسلامی و امین‌زاده (۱۳۹۲)، «بررسی تطبیقی مفهوم و اصول به‌کاررفته در محله‌ی ایرانی و واحد همسایگی غربی»	مهم‌ترین نقش محله ایرانی در مؤلفه کالبدی برقراری پیوند میان مرکز شهر و مرکز محلات و ایجاد اتحاد و همبستگی در مؤلفه اجتماعی محلات است.

<ul style="list-style-type: none"> • پژوهش به توصیف محله اسلامی در مراکش می‌پردازد و بیان می‌کند که مفهوم نزدیکی اجتماعی نقش بسیار مهمی در فرهنگ مراکش و شکل‌گیری محلات دارد. 	<ul style="list-style-type: none"> • اکلمن (۱۹۷۴)، «آیا شهر اسلامی وجود دارد؟ ساختن محله در شهر مراکشی»
<ul style="list-style-type: none"> • به‌کارگیری رویکرد برنامه‌ریزی محله‌محور در برنامه‌ریزی بسیار بااهمیت است و می‌تواند منجر به توسعه پایدار محلات شهری (خصوصاً پایداری اجتماعی) باشد. 	<ul style="list-style-type: none"> • واحدی یگانه، دستواره و سجادی (۱۳۹۵)، «رویکرد برنامه‌ریزی محله محور؛ گامی در جهت دستیابی به پایداری اجتماعی محله»
<ul style="list-style-type: none"> • این پژوهش با استفاده از روش تحلیل توصیفی و سوات، بیان می‌کند که با اتخاذ رویکرد بازآفرینی؛ اجتماع مدار، یکپارچه، جامع و استراتژیک، به‌خودی‌خود رویکرد بازآفرینی پایدار حاصل خواهد شد. 	<ul style="list-style-type: none"> • صفایی و زارعی ۱۳۹۶، «برنامه‌ریزی محله محور و بازآفرینی پایدار بافت‌های فرسوده شهری با تأکید بر سرمایه اجتماعی، نمونه موردی: محله جولان شهر همدان»

۱. هنرهای انتزاعی

نظریه‌پردازان حوزه حکمت و هنر اسلامی نظیر «بورکهارت» هنر اسلامی را انتزاعی یا تجریدی می‌دانند که با بیانی نمادین، رموز الهی را در هنر شرقی بازتاب می‌دهد. شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در کاربرد از واژه «انتزاع» در هنر اسلامی و هنر غربی دیده می‌شود؛ در هر دو هنرمند و مخاطب از جهان و مادیات و عینیات جدا می‌شوند. هر دو دیدگاه، چیزی را فراتر از آنچه ما می‌بینیم بر ما عرضه می‌کنند؛ از این‌رو هنرمندان برای این کار به رمز و راز و سمبل و نماد رو می‌آورند.

مروری بر تاریخ هنر، از هنر انسان‌های نخست تا امروز، بیانگر آن است که امر متعال یا قدسی در هنری که دارای وجه دینی است گاه با بیان تجریدی محض همچون اشکال هندسی و فرم‌های تزئینی، و گاه در قالب ناتورالیستی و اکسپرسیونیستی و زمانی با نمایش نمادین و رمزی و تمثیلی و گاه با تغییر شکل‌های بسیار (دفرماسیون‌های شدید) جهت ارائه معنا و عمق حس، ایمان و تجربه دینی ظاهر شده است. اما مفهوم «هنر انتزاعی» که در دایره واژگانی هنر اسلامی به هنری اطلاق می‌شود که از تقلید محض طبیعت در کاریست اثر هنری بهره‌یزد و عالم مرجع آن عالم مثال و قوه خیال تلقی شود که با ساخت عالمی تصویرسازانه و برساخته هنرمند که ویژگی‌های عالم واقع را ندارد به خلق اثر تابع متن ادبی و یا نقوش هندسی و خوشنویسی که ویژگی انتزاعی مختص خود را دارند، اطلاق می‌شود. اگر در تصویر فضا، بین این دو نوع فضا، یعنی فضای عادی و فضای عالم ملکوت که آن نیز عالمی است واقعی و لکن غیرمادی، اتصال و پیوستگی وجود داشته باشد، نمودار ساختن بُعد متعالی فضای دومی غیر ممکن می‌شود، و دیگر نمی‌توان انسان را توسط همین آب، رنگ و شکل و صورت که در دست نقاش است، از فضایی عادی به بعدی متعالی و فضایی ملکوتی ارشاد کرد. هنر انتزاعی یا آبستره به هنری گفته می‌شود که هیچ تصویر یا فرم طبیعی در جهان در آن قابل

یافت نیست و تنها از رنگ و صورت‌های تمثیلی، ذهنی و غیرطبیعی برای بیان مفاهیم بنیادین خود بهره می‌گیرد. این امر در سایر آثار هنری نیز وجود دارد اما در هنر انتزاعی به مراتب بیشتر است (روانجو، پدram، ۱۴۰۰: ۷۹).

۲. محله

به‌طور کلی دو دیدگاه در خصوص ماهیت محله‌ها قابل طرح‌اند؛ اول محله به‌عنوان موجودیت فیزیکی و دوم محله به‌عنوان یک ساختار اجتماعی (قرایی، ۱۳۸۷: ۸۷). محله جمعی از مردمانی است که در مکان مشترکی سکونت دارند (معیدفر و مقدم، ۱۳۸۹: ۱۲۰). به‌زعم گلستر (۲۰۰۱) بُعد فیزیکی محله شامل عناصر طبیعی و انسان‌ساخت همچون ساختمان‌ها، سلسله‌مراتب عرصه‌بندی‌ها، فضاهای عمومی، نشانه‌ها و... می‌شود (ماجدی، منصور رضایی و منصوری، ۱۳۹۳: ۴۲). محله براساس یک چارچوب اجتماعی بناشده است، همسایگان افرادی هستند که در نزدیکی یکدیگر زیست می‌کنند. محله در هر کجا که انسان‌ها، اجتماعی از خانه‌های خانوادگی دائمی تشکیل دهند، وجود دارد (کالوس و لاو-یون، ۲۰۰۰: ۸۱۹-۸۲۰). تغییرات پدید آمده در کالبد و کارکرد محلات به‌خصوص در دوره معاصر سبب تغییرات بنیادی در مفهوم محله شده و تعامل معنایی میان ساکنان و محلات به‌مثابه مکان و رضایت آن‌ها از بین رفته است (شولتز، ۱۳۸۸: ۴۰). با توجه به آنکه بسیاری از عناصر و کارکردهای محله سنتی قابل بازگرداندن نیستند در پژوهش حاضر سعی شده تا با بررسی نوع انسجام اجتماعی در محلات سنتی در کشورهای مختلف مسیر جدیدی در جهت تحقق انسجام اجتماعی را معرفی نمود.

۲. انسجام اجتماعی

مفهوم انسجام از نظر دورکیم، تصویری را از جامعه ارائه می‌کند که در آن، گروه‌ها و افراد به‌هم‌پیوسته‌اند و به‌طور منظم و الگوبندی شده و کمابیش به‌صورت پیش‌بینی‌پذیر، کنش متقابل دارند (چلبی، ۱۳۸۵: ۱۵۷). انسجام اجتماعی گرایش به یک گروه برای داشتن وحدت هنگام تلاش برای دستیابی به هدف یا تأمین نیازهای عاطفی اعضا است (پوسوماح، ۲۰۱۵: ۱۶۹). انسجام موقعیتی است که در آن افراد جامعه با تعهدات مشترک اجتماعی و فرهنگی به یکدیگر پیوند می‌خورند (فرهمند و همکاران، ۱۳۹۴: ۹۶). در شهر امروز تعاملات اجتماعی با چالش بی‌سابقه‌ای روبه‌رو است مردم آن‌قدر به حفظ استقلال شخصی و عدم پاسخگویی به اطرافیان‌شان اصرار دارند که به‌سختی می‌توان روحیه جمعی را در آن‌ها زنده کرد. در ادامه ضمن بررسی متون مختلف به روش تحلیل محتوا سعی شده تا متغیرهای مستقل و وابسته انسجام اجتماعی از درون متون استخراج و در محلات مورد مطالعه، بررسی شوند. چهار متغیر مستقل عبارت‌اند از: (حس تعلق به محله، تعاملات ساکنان، تمایل به مشارکت و اعتماد).

۳. محله در ایران

تا اواخر دوره قاجار، محله به‌عنوان نهادی اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی محسوب و به‌مثابه بخشی از استخوان‌بندی شهر، نقش قابل توجهی در مدیریت شهری داشته است. محلات قدیمی مکان‌هایی با هویت بودند که تمام نیازهای

ساکنان خود را برطرف می‌کردند و برقراری حس رفاه، امنیت و تعلق خاطر به محله را سبب می‌شدند (محمودی ۱۳۹۸).

جدول ۲. ویژگی‌های محله ایرانی

• عناصر کالبدی	• عناصر اجتماعی
<ul style="list-style-type: none"> • میدان محلی، منازل مسکونی، تأسیسات عمومی مرکز محله نظیر (مساجد، حمام‌ها)، بازارچه، دربند، بن‌بست، کوچه، عبور فرعی، گذر اصلی، راسته و بازار، مکتب، آب‌انبارها و گاهی قهوه‌خانه‌ها (خدایی و تقوی، ۲۰۱۱: ۱۰۵) 	<ul style="list-style-type: none"> • محرمیت و حجاب سکونتی، هم‌اندیشی جمعی، دفاع جمعی (غروری الخوانساری، ۱۳۹۶: ۶۴) گذران اوقات فراغت (سلطان‌زاده، ۱۳۹۰: ۲۰۴)

گذر و میدان، انسجام و تعاملات اجتماعی را با خود به همراه داشتند. گذرهای محلی با انشعاب از راسته اصلی بازار همچون رگ‌هایی در بطن محلات منجر به ارتباط ساختار کالبدی محله ایرانی همانند مسجد، حمام، میدان محلی و خانه‌های مسکونی با یکدیگر بودند. انسجام کالبدی که در نتیجه انسجام اجتماعی، تأثیرگذار و تأثیرپذیر از آن است با عملکرد گذر محلی اتفاق می‌افتاد. به علت تغییرات گسترده در نظام شهرنشینی در دهه ۶۰ و ۵۰ انسجام اجتماعی و تعاملات میان ساکنان محله بیش‌ازپیش کمرنگ شد (ماجدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۰).

۳.۱. محله نیاوران

نیاوران یکی از محله‌های شمال شرق شهر تهران و منطقه شمیران است که در دامنه‌های جنوبی رشته‌کوه البرز قرار دارد. این محله در ناحیه ۴ از منطقه ۱ شهرداری تهران و شهرستان شمیرانات قرار گرفته است. محله نیاوران دارای جمعیتی معادل ۹۵۹۱ نفر، مساحت ۱۷۰ هکتار است و مسیل جمشیدیه در مجاورت آن قرار دارد.

جدول ۳. عوامل ایجادکننده انسجام اجتماعی در محله نیاوران

• عوامل ایجادکننده انسجام اجتماعی
• وجود فضاهای باز برای تجمعات محلی برای گروه‌ها با اهداف خاص برای مثال: حامیان حیوانات
• ساختمان‌های برگزارکننده کلاس برای ساکنان محله به‌عنوان مثال سراهای محلی
• برگزاری مراسم مذهبی، سنتی و غیره در سطح محله
• ملاقات مکرر برخی از ساکنان در مراکز خرید، تفریح، مذهبی و...

تصویر ۲. برگزاری رویداد محلی در پارک محله یوسف‌آباد تهران.

تصویر ۱. کارگاه سلامت روان برگزار شده توسط سرای محله

۴. محله در ترکیه

در طی نیم‌قرن گذشته، استانبول از یک شهر تک‌مرکزی به شهری چندمرکزی تبدیل شده است، تعداد محلات آن از ۵۸۱ در سال ۱۹۸۵ به ۹۸۹ در ۲۰۱۶ افزایش یافته است (اروک و همکاران، ۲۰۱۷: ۱۱۴). براساس مطالعات انجام‌شده این‌طور استدلال می‌شود که ارتباط محله به‌عنوان یک سیستم نظم‌دهنده همچنان در زندگی روزمره و گفتمان سیاسی ترکیه امروز ادامه دارد (وزنیاک ۲۰۱۸، ۸۰).

جدول ۴. ویژگی‌های محله ترکی

عناصر کالبدی	عناصر اجتماعی
<ul style="list-style-type: none"> کولدسک ۴ (کوبات، ۱۹۹۹: ۳۵). مسجد یا کلیسا یا کنیسه، چشمه عمومی، غرفه‌های محلی (بحار، ۲۰۰۵: ۳). حمام عمومی، گاهی اوقات یک صومعه درویشی یا یک مدرسه ابتدایی (بحار، ۲۰۰۵: ۳) فواره‌ی عمومی (ینارت، ۱۹۹۲: ۳۱۱). حداکثر ده یا پانزده خیابان گروهی در اطراف گذر اصلی (بحار، ۲۰۰۵: ۳). 	<ul style="list-style-type: none"> خدمات‌رسانی حمامی بزرگ در یک محله به ساکنان محلات هم‌جوار (بحار، ۲۰۰۵: ۱۱ و ۱۲)؛ و ایجاد صمیمیت و تعاملات اجتماعی میان آن‌ها (میلس، ۲۰۰۷: ۳۴۱). ملاقات مکرر و کافی، خواندن فال قهوه، نوشیدن چای، غذا خوردن، کمک به تهیه غذا، تعامل با کودکان و یا شرکت در کارهای جمعی طاقت‌فرسا (میلس، ۲۰۰۷: ۳۴۱). کومسولوک ۲ (همسایگی) فرهنگ ترجیح بودن با مردم به‌جای تنها ماندن (میلس، ۲۰۰۷: ۳۴۱). کمک همسایگان در زمان گرفتاری به یکدیگر (میلس، ۲۰۰۷: ۳۳۹ و ۳۴۳). ارتباطات نزدیک و مکرر (بحار، ۲۰۰۵: ۶) مفهوم اسلامی خلوت خانوادگی و مالکیت خصوصی (کوبات، ۱۹۹۹: ۳۵). دفاع جمعی، کنترل متقابل و نظارت (گروهی از جوانان «تولومباچی»^۹ وظیفه دفاع از ناموس و شهرت افراد محلی را بر عهده داشتند (بحار، ۲۰۰۵: ۴). تعداد زیاد موقوفات، حس قوی هویت محلی (میلس، ۲۰۰۷: ۳۴۰ و ۳۴۱). انجمن محله کوزگونکوک به‌عنوان فضای اجتماعی (میلس، ۲۰۰۷: ۳۴۰ و ۳۴۱).

- ریش سفیدان محلی (بحار، ۲۰۰۵: ۶ و ۷).
- پیوند دادن قسمت داخلی منازل به خیابان‌ها، خیابان مسکونی محله را به یک فضای خانوادگی تبدیل می‌کند (میلس، ۲۰۰۷: ۳۴۱).
- خدمات‌رسانی مسجدی بزرگ در یک محله به ساکنان محلات هم‌جوار (بحار، ۲۰۰۵: ۱۱ و ۱۲). این موضوع باعث نزدیکی ساکنان محلات هم‌جوار می‌شد.

تصویر ۴. محله بلات (لاسکین، ۲۰۱۶: ۲۱)

تصویر ۳. اجتماع محلی در یکی از محلات استانبول

مردمانی که خود زندگی در کنار دیگران را انتخاب می‌کنند خود نیز به رشد و نمو این اجتماع کمک خواهند کرد. یکی از موارد بسیار پررنگ در محله ترکی نقش گذر محلی در ارتباط همسایگی است. ساکنان محلی با هم‌نشینی در گذر محلی به تعاملات اجتماعی می‌پردازند که تا امروز نیز ادامه یافته است؛ همچنین مسجد که علاوه بر آن که در هر محله وجود داشت گاهی چند محله هم‌جوار از مسجد بزرگ محله دیگر استفاده می‌کردند که خود نقش بسیار زیادی بر انسجام و تعاملات اجتماعی میان محلات هم‌جوار، ارتباط و صمیمیت ساکنان آن‌ها با یکدیگر داشته و دارد.

۴. محله در مراکش

مراکش، دارای ۳۱ مدینه یا مراکز شهری باستانی نشأت گرفته از سنت و تاریخ مسلمانان عرب است که اغلب قدمت آن‌ها به دوران قرون وسطی بازمی‌گردد (بیجیو، ۲۰۱۰: ۲). محلات مراکش همچون زویال‌خدر و هاوما در این پژوهش بررسی شده‌اند (تصویر ۶). در جدول شماره ۵ ویژگی‌های محله مراکشی به اختصار آورده شده.

جدول ۵. ویژگی‌های محله مراکشی

عناصر کالبدی	عناصر اجتماعی
<ul style="list-style-type: none"> • دیوار و دروازه، بازارهای محلی کوچک، کارگاه‌ها (لاپیدوس، ۱۹۶۷: ۸۵-۹۵). • مسجد و بازار (مدنی پور، ۲۰۰۳: ۲۴۱). • مکان‌های مذهبی (معروف به زاویاس ۳) در خانه‌های محلی (البوایچی و بن-عبدالله، ۲۰۱۱: ۳۹۹). • درب ۵، اجاق عمومی، تعدادی غرفه، بوجادیس‌ها (بازارها)، بن‌بست‌ها (کویری، ۲۰۰۵: ۲۱۵ و ۲۱۶). • انشعاب گذرهای محلی از بازار اصلی. 	<ul style="list-style-type: none"> • جوامع محلی یکدست و یکپارچه، اتحاد بین گروه کوچکی از مردم در هر محله، ریش‌سفیدان محلی، مبدأ مشترک روستایی، قومی یا مذهبی ساکنان، شغل مشترک ساکنان (لاپیدوس، ۱۹۶۷: ۸۵-۹۵). • روابط مبتنی بر تعهد (ایکلمن، ۱۹۷۴: ۲۷۷). • نزدیکی و همبستگی میان هم‌محلی‌ها و غریب‌گزر برای افراد خارج از محله. • تعداد زیادی ارتباطات شخصی و منافع مشترک (ایکلمن، ۱۹۷۴: ۲۷۸ و ۲۷۹). • قرباً مفهوم کلیدی که به معنای نزدیکی است که به‌طور فراوانی از روابط خویشاوندی، اتحادهای جناحی، پیوندهای حامی و... ناشی می‌شود. • بسیج ساکنان برای منافع مشترک (ایکلمن، ۱۹۷۴: ۲۷۷).

در مراکش درب صمیمی‌ترین فضای شهری است-کوچه‌ای آرام که کودکان در آن بازی می‌کنند و زنان در آن زندگی مشترک دارند (بیجیو ۲۰۱۰، ۴). بوجادیس‌ها (بازارها) شهر را به ۳۰-۴۰ قسمت تقسیم می‌کنند. تنها برخی از این قسمت‌ها که دارای ویژگی‌های مناسب برای زندگی هستند به‌عنوان درب شناخته می‌شوند (ایکلمن ۱۹۷۴، ۲۸۳).

تصویر ۵. اجتماعات کوچک محلی در مراکز محلی در مراکش

به‌طور کلی استخوان‌بندی اصلی محله در مراکش را می‌توان مجموعه‌ای از کوی‌ها (درب) در نظر گرفت که در داخل هرکدام از این درب‌ها یک زاویاس برای اجتماع همسایگی و انجام کارهای دینی وجود دارد، به‌گونه‌ای که ارتباط همسایگان دیواربه‌دیوار تا انتهای کوی تأثیر بسیار زیادی بر انسجام اجتماعی می‌گذارد. درب‌ها هرکدام جداگانه

اجتماعی منسجمی را تشکیل می‌دهند. مفهوم همسایگی، نزدیکی و انسجام میان همسایگان چنان نقش پررنگی در فرهنگ مراکش دارد که برای آن لغتی تحت عنوان قربا همان‌طور که پیش‌تر اشاره شده، در نظر گرفته شده است.

تصویر ۶. بافت شهر مراکش و محله زویا لخد ۱۵ (دیارت و همکاران، ۲۰۰۷: ۳۲۲).

انسجام اجتماعی و تعامل با همسایگان به‌نوعی در هر سه کشور بسیار ارج نهاده می‌شود (تصاویر ۳، ۲، ۱ و ۵)، اما در جزئیات تفاوت‌هایی وجود دارد که در بخش تحلیل به‌طور کامل به آن پرداخته شده است. با پرداختن به آن‌ها می‌توان در معاصر سازی‌ها هدفمندتر حرکت کرد تا به نتایج بهتری در توسعه‌های شهری دست یافت.

جدول ۶. عناصر کالبدی و اجتماعی در محلات شهری

کشور	بعد کالبدی	بعد اجتماعی	تشابهات
ایران	مسجد، حمام، بازارچه محلی، گذر، مراکز محلی، بن‌بست، آب‌انبار، مکتب، قهوه‌خانه و میدان محلی	تأمین تمامی ابعاد زندگی ساکنان، شناخت همسایگی، نظارت اجتماعی	از منظر عناصر کالبدی هر سه محله بسیار با یکدیگر تشابه دارند وجود مسجد، حمام، مدرسه، بازار و گذر به‌عنوان عناصر اصلی محله اسلامی در هر سه کشور شاکله‌ی اصلی محله را تشکیل می‌دهد از لحاظ بعد اجتماعی، مفهوم نظارت جمعی با واژه‌های متفاوت در هر سه فرهنگ وجود داشته که نشان از تأثیر کالبد بر ابعاد اجتماعی دارد. همچنین با توجه به اختلافات اندک در جزئیات محلی می‌توان دلیل آن را تمایزات فرهنگی و تمایلات متفاوت به سطوح مختلف زندگی خصوصی یافت به‌گونه‌ای که توجه به جزئیات سکونتی در محله مراکشی نشان از انسجام اجتماعی قوی‌تر که در نتیجه اجتماع کوچک‌تر است، است. وجود زاویاس و اجاق عمومی در محله خود گواهی بر این مدعا است.
ترکیه	مسجد، حمام، کولدسک، غرفه محلی، مدرسه ابتدایی، انجمن محله، گذر و میدان محلی	نظارت اجتماعی، موقوفات و کومسولوک (ترجیح بودن با همسایگان)	
مراکش	مسجد، حمام، بوجادیس (بازار)، مکان مذهبی (زاویاس)، نانوایی، مدرسه دینی، اجاق عمومی، دروازه، بن‌بست، غرفه‌های محلی، درب	قربا و شناخت همسایگی	

محله و تعاملات اجتماعی از گذشته تا به امروز طرفداران زیادی داشته و دارد به گونه‌ای که حتی امروزه نیز با وجود جوامع مدرن و تمایل ساکنان شهری به استقلال فردی باز هم تعداد زیادی از شهرنشینان با شرکت در انجمن‌های محلی و مشارکت در اقدامات جمعی محله تمایل خود را به انسجام اجتماعی نشان می‌دهند. لازم به ذکر است تحقق محله سنتی به شکل گذشته آن مدنظر نیست بلکه هدف دستیابی به میزانی از تعامل و انسجام است که شاید در غالب یک انجمن محلی که جلساتشان را در سرا یا ساختمان محله برگزار می‌کنند (همان‌طور که در استانبول و تهران امروزی شاهد آن هستیم) یا گروه فوتبالی محلی که در زمین چمن واقع در محله بازی می‌کنند محدود شود اما چنین اقدامات کوچکی هم باعث ایجاد ظرفیت‌های محلی می‌شوند که توسعه را شاید به سمت ایجاد نوع جدید از محلات هدایت کنند. همان‌طور که در جدول شماره ۶ مشاهده می‌شود، مسجد، حمام، مدرسه، گذر و غرفه‌های محلی از جمله عناصر کالبدی مشابه در محله‌های ایرانی، ترکی و مراکشی است که با ایجاد روابط و تعاملات منجر به تقویت انسجام اجتماعی محلی می‌شوند.

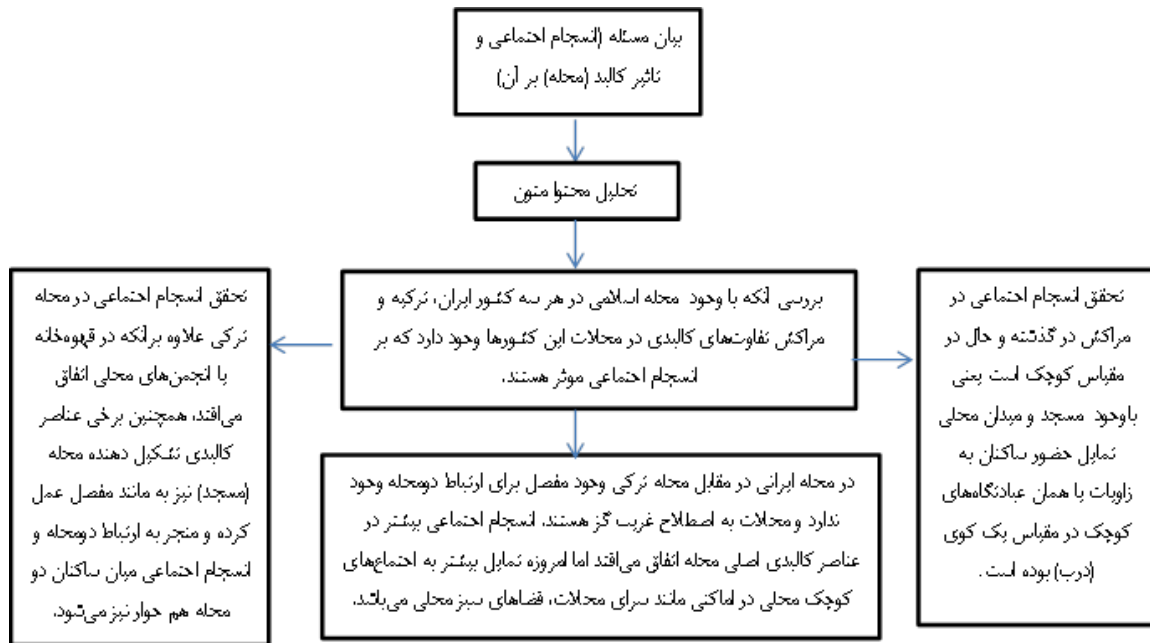
نکته حائز اهمیت آن است که فعل گرد هم‌آیی و تعامل با یکدیگر در هر کشور و در هر محله متناسب با فرهنگ همان کشور پیش می‌رود برای مثال در مراکش با انسجامی کوچک‌مقیاس و در ترکیه با تعاملات اجتماعی در مقیاسی در حد دو یا سه محله مواجه هستیم. همان‌طور که در تصاویر شماره ۷-۹ قابل مشاهده است، اگر بخواهیم مدلی تحلیلی از محلات در سه کشور ایران، ترکیه و مراکش ارائه کنیم باید این‌طور تحلیل کرد که در شهر مراکشی محله در مقیاس یک کوی تعریف می‌شود و تمایل به جامعهٔ منسجم و یکپارچه در مقیاس کوچک وجود دارد. زاویاس یا همان خانه‌های قدیمی که در هر درب به‌صورت جداگانه عامل جمع شدن و هم‌نشینی همسایگان است خود دلیلی بر این مدعاست. این مدل در مقابل محلهٔ ترکی قرار دارد که حمام یا مسجدی بزرگ در یک محله به مکان ملاقات و معاشرت در عین وجود استقلال محلی برای چندین محله هم‌جوار تبدیل می‌شود؛ که نشانه تمایل به وحدت در مقیاس بزرگ‌تر در محله ترکی است. در محله ایرانی عناصر محلی به‌خوبی ایفای نقش کرده و تمایز در اندازه و عملکرد عناصر محلات گوناگون منجر به جابه‌جایی ساکنان نمی‌شوند. چنین رفتاری در میان ساکنان محله، خود منجر به افزایش یکپارچگی و وحدت در درون آن بوده است و برخلاف محله مراکشی که با کوی‌های جدا از هم مواجه هستیم، در محله ایرانی از کنار هم قرارگیری گذرها و اتصالشان به میدانی کوچک، شاهد محله‌ای هستیم که در گذشته دربردارندهٔ انسجام و وحدت بسیار بود و امروزه نیز می‌تواند مکانی برای رخدادهای اجتماعی باشد. همچنین تأثیرگذر محلی در محله ترکی، ایرانی و درب به‌عنوان ساختار اصلی محله در مراکش خود منجر به ارتباط خانه با خیابان بوده که تأثیر مستقیم بر انسجام اجتماعی داشته است. استفاده هرچند اندک از رهنمودهای کالبدی نیز می‌تواند تا حدی هدایت‌گر مسیر دستیابی به انسجام اجتماعی باشد.

نتیجه‌گیری

همسایگی و هم‌محلی بودن عاملی است که در کنار ایجاد انسجام اجتماعی حس تعلق مکانی را افزایش می‌دهد و همان‌طور که واضح است میزان مسئولیت‌پذیری فرد را نسبت به محل زندگی‌اش ارتقا می‌بخشد. به این ترتیب، شهر به سمت اجتماعی پایدار، حرکت خواهد کرد، هزینه مدیریت شهری کاهش می‌یابد. در پاسخ به سؤالات تحقیق، می‌توان این‌چنین استدلال کرد که عناصری چون گذر، مسجد، حمام، غرفه‌های محلی و مدرسه که عناصر کالبدی محلات سنتی هستند؛ همان‌طور که در شکل ۱۰ آورده شده. صرف‌نظر از حمام که امروزه کارکرد سابق خود را از دست داده است. سایر عناصر قابلیت ایجاد انسجام اجتماعی در شهر امروزی را دارند (شکل ۱۱). کما اینکه مدارس محلی امروزه نقش بسیار پررنگی در این خصوص ایفا می‌کنند اما با توجه به نتایج حاصل از بررسی انسجام اجتماعی، در محلات معاصر ایجاد مفصل در میان دو محله می‌تواند منجر به ارتباط محلات مختلف باهم و تعاملات بیشتر شود که خود آموزه‌ای از محله ترکی است، زیرا با گسترده شدن مقیاس تعاملات محلی ضمن حفظ حریم شخصی به علت کثرت معاشرت‌ها تا حدودی ارتباطات اجتماعی شکل خواهد گرفت اما در مقابل آموزه‌ای که انسجام اجتماعی در مقیاس یک کوی در شهر مراکشی دارد آن است که؛ می‌توان با تقویت کوی‌های محلی و تعبیه عناصر محلی جاذب جمعیت به اجتماعات کوچک مقیاس دست‌یافت تا ضمن دستیابی به انسجام و تعاملات اجتماعی استقلال فردی ساکنان نیز حفظ شود. تقویت تعاملات اجتماعی، حس تعلق به مکان، اعتماد و مشارکت ساکنان در سطح محله انسجام اجتماعی را به همراه خواهد داشت که منجر به احیای محلات سنتی به گونه‌ای معاصر سازی شده در قالب اجتماعات کوچک می‌شود. در تصویر ۱۲ روند پژوهش و نتایج آورده شده است.

شکل ۱۱. عناصر معاصر سازی شده تأثیر گذار بر انسجام محلی
شکل ۱۰. عناصر تأثیر گذار بر انسجام محلی در گذشته

تصویر ۱۲. نتایج.

منابع و مآخذ:

کتاب‌ها

- چلبی، مسعود. (۱۳۸۵). تحلیل اجتماعی در فضای کنش. تهران: نشر نی.
- حبیبی، محسن. (۱۳۸۷). از شار تا شهر. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۹۰). تاریخ مختصر شهر و شهرنشینی در ایران از دوره باستان تا ۱۳۵۵ ه.ش. تهران: انتشارات چهار طاق.
- شولتز، نوربرگ. (۱۳۸۸). روح مکان، به سوی پدیدارشناسی معماری. ترجمه: محمدرضا شیرازی. تهران: رخداد نو.

مقالات

- ازکیا، مصطفی؛ محمدی دربندی، زینب. (۱۳۹۰). «بازتعریف مفاهیم محله و محله آرمانی از دید ساکنان کلان‌شهر تهران (محله‌های آریاشهر، تهران‌پارس، امامزاده یحیی)». مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۵(۱)، ۷-۲۳.
- پیراوی‌ونک، مرضیه. (۱۳۹۵). «معرفی معیار برای تحقیق تطبیقی مبتنی بر دیدگاه کری واک». مطالعات تطبیقی هنر، ۶(۱۱)، ۱-۱۱.
- ثقه‌الاسلامی، عمیدالاسلام؛ امین‌زاده، بهناز. (۱۳۹۲). «بررسی تطبیقی مفهوم و اصول به‌کاررفته در محله ایرانی و واحد همسایگی غربی». نشریه هویت شهر، ۱۳(۱)، ۳۳-۴۵.
- حسینی، سید فخرالدین و سلطانی، مهرداد. (۱۳۹۷). «تحلیل تطبیقی مفهوم محله در نظام سنتی شهرهای ایران با الگوهای مشابه (جایگزین) دوره معاصر». ماهنامه باغ نظر، ۱۵(۶۰): ۱۵-۲۸.
- رفیعیان، مجتبی؛ ابراهیم‌زاده، عیسی و کاظمی‌زاد، شمس‌الله. (۱۳۹۲). «تحقق‌پذیری برنامه‌ریزی محله‌محور در بافت‌های فرسوده شهری مطالعه موردی محله سنگلج تهران». مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۵(۱۸)، ۸۹-۱۰۶.
- روانجو، احد، پدارم، شاهین. (۱۴۰۰). «بررسی تطبیقی مفهوم واژه «انتزاع» در هنر اسلامی و هنر غربی (براساس نظریات سنت‌گرایان)». باغ نظر، شماره ۹۷، ۹۲-۷۹.
- صفایی‌پور، مسعود؛ زارعی، جواد. (۱۳۹۶). «برنامه‌ریزی محله‌محور و بازآفرینی پایدار بافت‌های فرسوده شهری با تأکید بر سرمایه اجتماعی نمونه موردی: محله جولان شهر همدان». مجله آمایش جغرافیایی فضا، دانشگاه گلستان، ۷(۲۳)، ۱۴۹-۱۳۵.

غروری‌الخوانساری، مریم. (۱۳۹۶). «از محله سنتی تا محله معاصر؛ کندوکاوی در راهکارهای احیاء هویت محلی در شهر امروز». فصلنامه آرمان‌شهر، ۱۰(۲۱)، ۶۱-۷۶.

فرهمند، مهناز؛ سعیدی مدنی، سید محسن؛ سهندی، مهناز و کندی، خلیفه. (۱۳۹۴). «مطالعه تطبیقی انسجام اجتماعی بین دو قومیت آذری و کرد (مورد مطالعه: شهرهای سنندج و تبریز)». بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۶(۱)، ۹۵-۱۲۲.

قرایی، فریبا. (۱۳۸۷). «نقش خصوصیات کالبدی در افزایش تعاملات اجتماعی و ایجاد حس جامعه محلی (باتوجه به مطالعه میدانی در دو محله شهر تهران)». مجموعه مقالات اولین همایش توسعه محلات تهران. تهران: دفتر مطالعات اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.

ماجدی، حمید؛ منصوررضایی، مجید و منصور، الهام. (۱۳۹۳). «تأویل کارکرد شناختی فضاهای عمومی محله‌ای از منظر هویت؛ نمونه موردی: محله نازی‌آباد و مهران تهران». نشریه نامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۷(۴)، ۶۱-۳۹.

معیدفر، سعید و مقدم، غلامرضا. (۱۳۸۹). «نقش هویت محله‌ای در کاهش و کنترل گرایش به رفتارهای بهنجار اجتماعی در شهر (مطالعه محله‌های شهر تهران)». مسائل اجتماعی ایران، ۱(۲)، ۱۴۳-۱۱۵.

واحدی یگانه، فرید؛ دستواره، فرشته و سجادی، ژیللا. (۱۳۹۵). «رویکرد برنامه‌ریزی محله‌محور؛ گامی در جهت دستیابی به پایداری اجتماعی محله». پنجمین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، معماری و شهرسازی.

پایان‌نامه‌ها

محمودی، مرتضی. (۱۳۹۸). بازخوانی سیر تحول محله در تهران دوره معاصر. رساله دکتری شهرسازی، به راهنمایی غلامرضا حقیقت نائینی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تهران.

Abedi, MH., & Abbasi, F. (۲۰۱۹). A study of the concept of sense of spatial belonging in Iranian homes. *Iranian Journal of Restoration and Architecture Research*, ۲(۲): ۴۵-۶۰.

Behar, C. (۲۰۰۵). A Neighborhood in Ottoman Istanbul Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap flyas Mahalle, State University of New YorkCowan, Robert, *The Dictionary of Urbanism*. Firest Published by Streetwise Press.

Behzadfar, M, Fatemeh FotohiyaAhl, & Abdul Husseinzadeh, P. (۱۳۹۶). Assessing the responsiveness of social, functional and environmental indicators of sustainability in assessing the situation and finding solutions in urban neighborhoods; Case study: Deh Vanak neighborhood, Tehran. *Urban Planning Knowledge* ۱(۱): ۱-۱۹.

Bigio, G. Anthony. (۲۰۱۰). *The Sustainability of Urban Heritage Preservation the Case of Marrakesh*. Inter-American Development Bank, Discussion paper, No. IDB-DP-۱۲۰.

Chalabi, M. (۲۰۰۶). *Social Analysis in the Space of Action*. Tehran: Ney Publishing.

- Choueiri, M. Y. (۲۰۰۵). A Companion to the History of the Middle East. Blackwell Publishing.
- Dodangeh, Z. (۲۰۱۷). The concept of housing. Date of reference ۲۸/۰۳/۱۳۹۷. Available at: <https://anthropologyandculture.ir/fa>
- Duarte, P. José, M. João Rocha, and Gonçalo Ducla Soares. (۲۰۰۷). Unveiling the structure of the Marrakech Medina: A shape grammar and an interpreter for generating urban form, AI EDAM. Artificial Intelligence for Engineering Design, Analysis, and Manufacturing ۲۱(۰۴): ۳۱۷-۳۴۹.
- Eickelman, F. Dale. (۱۹۷۴). Is there an islamic city? The making of a quarter in a Moroccan town. International Journal of Middle East Studies (۵): ۲۷۴-۲۹۴.
- El Bouaaihi, A, & Sidi Mohammed Ben A. (۲۰۱۱). Urban heritage in action in the historic city of Fez: guest houses rehabilitation models University, Fez, Morocco. International Journal of Architecture & Planning Received ۵(۲): ۱۷۲-۱۹۰.
- Ezkiya, M & Mohammadi Darbandi. Z. (۲۰۱۱). Redefining the concepts of neighborhood and ideal neighborhood from the perspective of Tehran metropolitan residents (Ariashahr neighborhoods, Tehranpars, Yahya Imamzadeh). Social Development Studies of Iran ۵ (۱): ۷-۲۳.
- Mahmoudi, M. (۲۰۱۹). "Rereading the evolution of the neighborhood in contemporary Tehran." PhD Thesis in Urban Planning, under the guidance of Dr. Gholamreza Haghight Naeini, Faculty of Architecture and Urban Planning, University of Tehran.
- Majidi, H, & Mansour Rezaei, M. & Mansouri, E. (۲۰۱۴). Interpretation of cognitive function of neighborhood public spaces from the perspective of identity; Case study: Naziabad and Mehran neighborhoods of Tehran. Iranian Journal of Cultural Research ۷ (۴): ۶۱- ۳۹.
- Mills. A. (۲۰۰۷). Gender and Mahalle (Neighborhood) Space in Istanbul. University of South Carolina, USA. Gender, Place and Culture ۱۴(۳): ۳۳۵-۳۵۴.
- Moeidfard, S., & Moghadam., Gh. (۲۰۱۰). The role of neighborhood identity in reducing and controlling the tendency to normal social behaviors in the city (Study of neighborhoods in Tehran). Social Issues of Iran ۱(۲): ۱۴۳-۱۱۵.
- Moghar, E, & Ranjbar, H., & Pourjafar, M. (۲۰۱۵). Recognizing the concept of neighborhood in desert cities of Iran case study: neighborhoods in Nain city. Journal of Iranian Architecture ۴(۸): ۳۵-۵۶.
- Vahedi Yeganeh, F., & Dastavareh, F., & Sajjadi. J. (۲۰۱۶). Neighborhood-based planning approach; A step towards achieving social sustainability in the neighborhood. Fifth National Conference on Sustainable Development in Geography and Urban Planning, Architecture and Urban Planning.
- Yenert, Z. (۱۹۹۲). Social and religious influences on the form of early turkish cities of the ottoman period. Journal of Architectural and Planning Research ۹(۴): ۳۰۱-۳۱۴.